

Årringen 2019

Annual Review No 23 of The Arboretum & Botanical Gardens,
University Museum of Bergen, The University of Bergen

ISSN: 0809-5213

Journal home page:

<https://www.uib.no/universitetshagene/66488/%C3%A5rringen>

Brunchorsts pil, og andre opprinnelige elementer i Muséhagen

Per Magnus Jørgensen, Avdeling for Naturhistorie, Universitetsmuseet i Bergen, Postboks
7800, N-5020 Bergen (per.jorgensen@uib.no)

Per Harald Salvesen, Arboretet og de botaniske hager, Universitetsmuseet i Bergen,
Mildevegen, 240, N-5259 Hjellevad (per.salvesen@uib.no)

To cite this article: Jørgensen, P.M. & Salvesen, P.H. 2020. – Brunchorsts pil, og andre
opprinnelige elementer i Muséhagen – gammel søtsak lyst i bann. – Årringen 2019 (23):
4–16.

Published May 2020

Brunchorsts pil, og andre opprinnelige elementer i Muséhagen

Per Magnus Jørgensen, Avdeling for Naturhistorie, Universitetsmuseet i Bergen, Postboks 7800, N-5020 Bergen (per.jorgensen@uib.no)

Per Harald Salvesen, Arboretet, Universitetsmuseet i Bergen, Mildevegen 240, N-5259 Hjellegstad (per.salvesen@uib.no)

Ved 120 års jubiléet for Muséhagen, som ble anlagt av Jørgen Brunchorst (1862–1917), er det grunn til å se nærmere på hva som er igjen av Brunchorsts opprinnelige beplantning (mer om dette, se Salvesen & Eriksson i dette heftet). Her skal vi ta for oss et spesielt treslag som Muséhagen er nokså alene om. Vi vet at anlegget ved nordre fløy er siste rest av hans opprinnelige hageplan (Salvesen 2015, se figur s. 6). Der stod, eller snarere lå, det et stort piletre da PMJ begynte som amanuensis i Muséhagen i 1973. Den var alt annet enn en prydd for hagen, så han foreslo for daværende overgartner Sverre Gjersvik at den burde fjernes. Dette sjokkerte overgartneren: "*Er du riv ruskende gal! Dette er det siste treet vi har fra Brunchorsts beplantning.*" Han mente nok utendørs, for de gamle palmene i veksthuset, visste vi alle var fra den første tiden,

siden taket var blitt hevet for å bevare dem. "*Snakk for sikkerhets skyld med Fægri først!*" Som sagt så gjort. Professor Fægri bekreftet Gjersviks påstand om treet og la til at "*..etter sigende er det en stikling av Moes pil i botanisk hage på Tøyen, en gave fra professor Wille*". 'Moe' i denne sammenheng var Niels Green Moe (1812–1892), den legendariske overgartneren på Tøyen, der Nordal Wille (1858–1924) ble professor i 1893. Hvorom allting er, 'liket' av pile-treet ble fjernet etter at det var tatt stik-

Jørgen Brunchorst (ukjent fotograf, UBB Billedsamlingen).

Jørgen Brunchorst (med paraply) leder oppsetningen av en stor bautastein foran Bergens Museum vinteren 1897/98. Gartner og overvaktmester Jacob Ørdahl i lys trøye. Legg merke til plantepinnene i jorden framfor arbeidslaget: det er plantet i de nye bedene (ukjent fotograf, UMs fotoarkiv).

linger. En av disse ble senere utplantet og er det flotte treet som ved 100 års jubiléet i 1999 ble skiltet Brunchorsts pil, *Salix ×ehrhartiana* (bilde s. 7).

Treet tilhører de vanskelige pilhybridene, og er antakelig den som er omtalt som skjørpil, *Salix fragilis*, i årsmeldingene av Brunchorst selv. I en liste han førte i sin protokoll fra 1901 (se figur s. 8), er tre av åtte *Salix*-arter trær: selje (*S. caprea*), istervier (*S. pentandra*) og skjørpil (kalt *S. fragilis*). Det finnes et foto som må være tatt i 1902 (se s. 9) som bekrefter at det var plantet en gruppe piletrær akkurat der en skulle forvente at Salicaceae – pilefamilien ville passe etter det systemet vi antar Brunchorst fulgte (merket 'B' i kartet). Om man zoomer inn i bildet, ses tydelig at trærne er smalbladete, slik 'Brunchorsts pil' også er. Fysisk bevis for at det var denne pilen finnes også: I herbariet på Milde ligger et ark med en liten kvist av en pil samlet i Muséhagen av Torkel Lillefosse (1868–1946) i 1908. Han har bestemt den til *Salix fragilis* (bilde s. 10).

Merkelig nok ble ikke skjørpil notert av overgartner John Gulli (1894–1936) da han laget det første kartoteket over plantene i hagen på 1930-tallet. Skjørpil kan først følges i kartotek og årsberetninger på 1950- og 1960-tallet: "Et av de store trærne av skjørpil (*Salix fragilis*) som sto i partiet mot UB" ble hugget i 1963–64 (Årsberetning 1963–64), da det sto i fare for å falle over ende. En annen skjørpil ble tatt av en storm

Forsøk på rekonstruksjon av Brunchorsts plan for det botaniske system i Muséhagen 1898–1899 (kartgrunnlag fra Brunchorst 1900, etter Salvesen 2015).

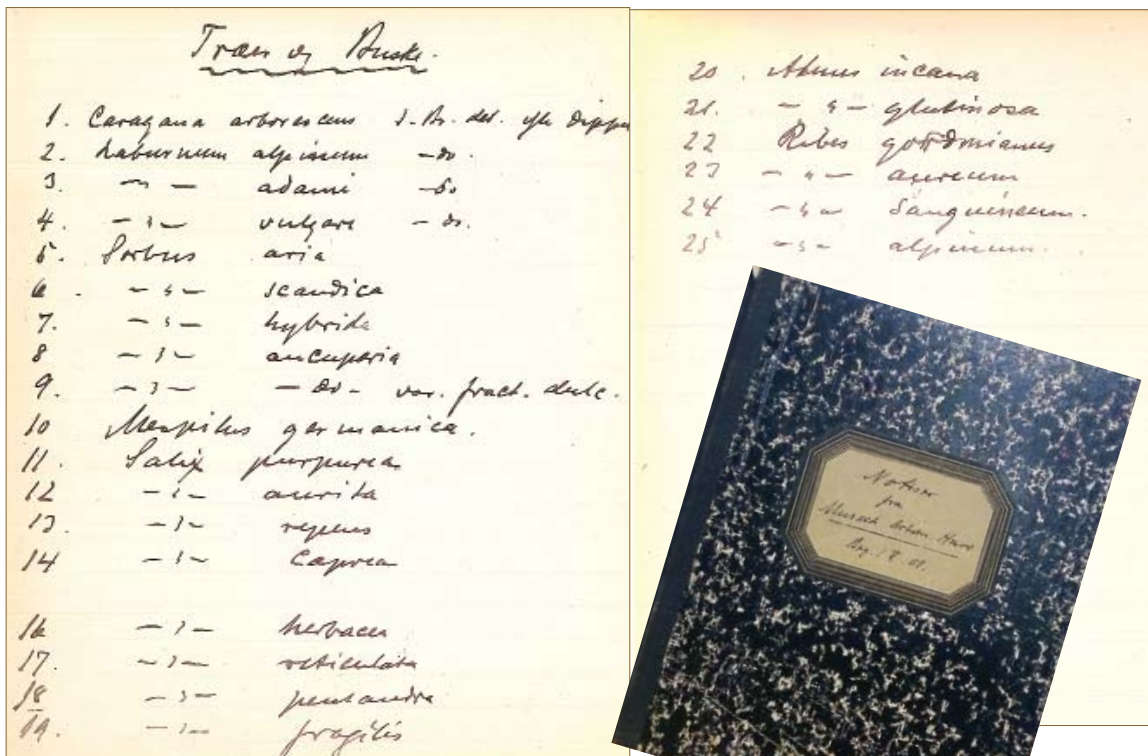
i september 1969, og samtidig falt et gammelt poppeltré (Årsberetningen 1969–70). Å bestemme hvilken art "Brunchorsts pil" hører til, har voldt adskillig hodebry. Før stiklingen ble plantet ut, forsøkte PMJ forgjeves å bestemme den sikkert og henvendte seg derfor til den britiske eksperten R. D. Meikle, som hadde behandlet slekten i *Flora Europaea* (1964). Han mente den måtte være kryssningen mellom hvitpil og istervier, *Salix alba* × *pentandra* (= *Salix* × *ehrhartiana*), og slik ble den etikettert. Per Wendelbo (1927–1981), som var hageamanuensis fra 1953 til 1967 strevde også med den merkelige pilen. I 1955 samlet han en kvist til herbariet i Muséhagen (se s. 11) og bestemte under tvil treet til *Salix fragilis* × *pentandra* (*S.* × *meyeriana*). Han skriver i hageprotokollen (Muséhagens arkiv, nr. 642/55): "*Salix pentandra* er det vel neppe siden den har fem pollenbærere ['Brunchorsts pil' har oftest færre, red. anm.]. Jeg foreslår derfor denne hybrid, selvom Rehders korte beskrivelse ikke passer særlig godt." Planten ble så ført i kartoteket som *S.* × *meyeriana* for avd. 10. Per Wendelbo endret imidlertid oppfatning og kom til at det måtte være en *Salix pentandra* likevel, og har i 1965 ombestemt eksemplaret i hageherbariet.

Nylig har Reidar Elven og Eli Fremstad revidert norsk materiale av pil i sin store *Salix*-undersøkelse (Elven & Fremstad 2018) og konstaterte da at enda en art var innblandet i denne krysningen, nemlig *Salix euxina*. Det korrekte navnet er således *Salix* $\times$ *pentandroides*, som på norsk kalles trippelpil fordi det inngår tre arter. Dermed burde det være klart at planten ikke kan ha vært en stikling av den såkalte Moes pil som var plantet i Tøyenhagen, og skal ha vært en gullpil (*Salix alba* var. *vitellina*) (Schübeler 1886, Borgen 2014).

For å henge med i de botaniske svingene her, er det om å gjøre å ha tungen rett i munnen! Den arten som tidligere var kjent som skjørpil viser seg å selv være en krysning mellom hvitpil (*S. alba*) og den egentlige skjørpil, som er vist å skulle hete *Salix euxina* etter dagens nomenklaturregler. Den planten vi har kalt skjørpil i det foregående, blir dermed omdøpt til grønnpil på norsk, men beholder det vitenskapelige navnet, riktignok med et gangetegn tilføyd, altså: *Salix* $\times$ *fragilis*. Begge artene ble innført til Norge en gang tidlig på 1800-tallet sammen med bl.a. hvitpil og andre pilearter. "Brunchorsts pil" antas å ha oppstått som resultat av at en hunnplante av grønnpil er blitt pollinert av istervier, som er vanlig på Østlandet. Avkommet ble så *Salix* $\times$ *pentandroides*, trippelpil. Denne er kun kjent fra noen få funn her i landet, de fleste hannplanter, slik som treet i Muséhagen. Dette treet er også det eneste vi kjenner til som er

"Brunchorsts pil" (nr. BG/M-1002-01) i Muséhagen, et vakkert eksemplar av arten trippelpil, *Salix* $\times$ *pentandroides* plantet ca. 1975 fra en stikling tatt av ett av de opprinnelige trærne i hagen (foto: Per Harald Salvesen 25. august 2018).

Planteliste ført av Jørgen Brunchorst i protokoll fra mai 1901.
 "Brunchorsts pil" kan skjule seg blant plantene bokført som nummer 18 *Salix pentandra* eller 19 *Salix fragilis* (faksimile).

plantet i en park her i landet i eldre tid (Elven & Fremstad 2018). Når vi ser hvor komplisert dette kan være, er det ikke å undres over at denne rariteten av en pil har kunnet skjule seg i krattet i Muséhagen i mange år! I ettertid er det forholdsvis greit å konstatere at eksemplaret Wendelbo slet med, var en trippelpil. Det gjelder også eksemplaret Torkel Lillefosse samlet i Muséhagen. De hører begge til denne sjeldne pilearten, og viser at mortreet til dagens utgave av "Brunchorsts pil" virkelig ble plantet i hagens aller første år – og høyst fortjent bærer sitt navn.

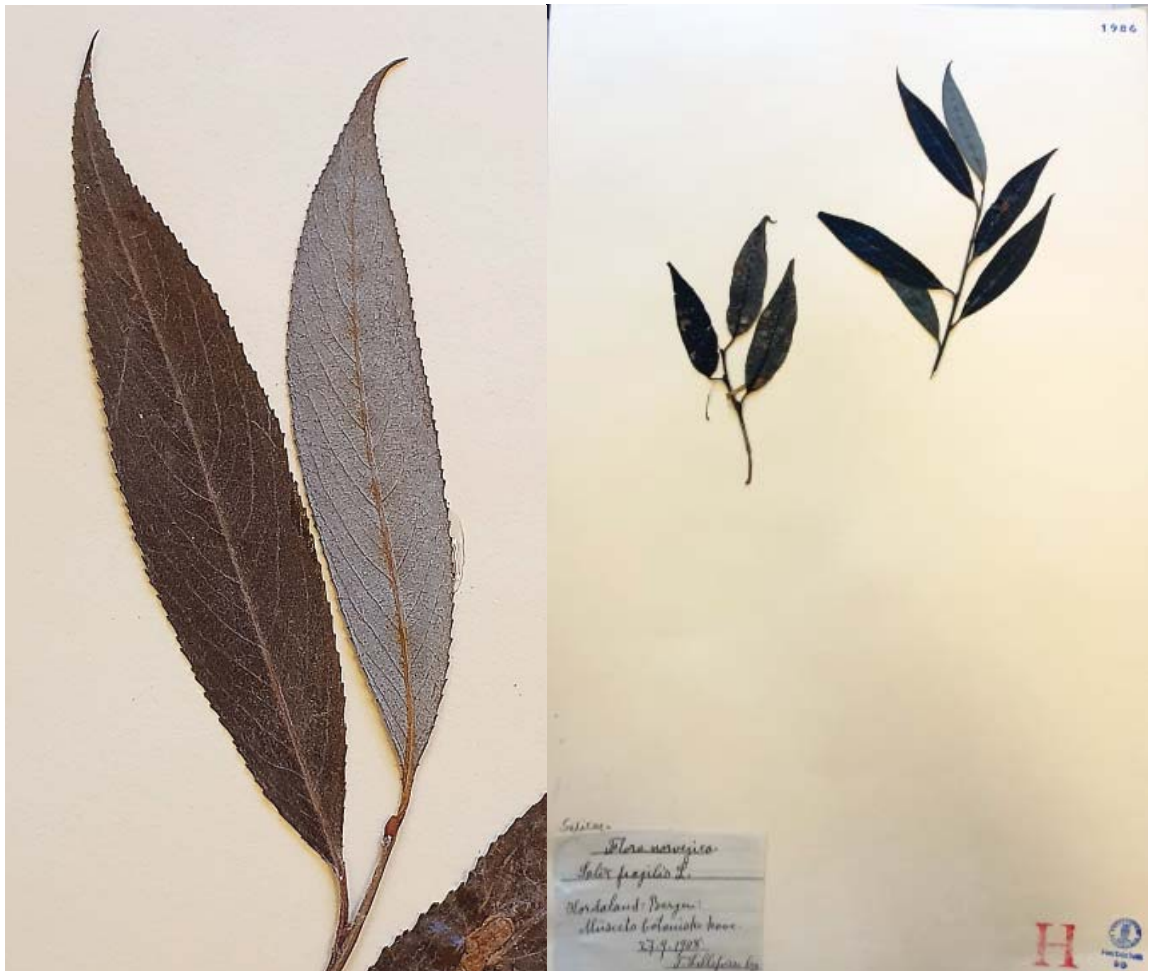
Det er vanskelig å unngå spørsmålet om hvor piletrærne Brunchorst plantet kom fra. Det er ikke umulig at noen av dem kan ha kommet som stiklinger fra Botanisk hage på Tøyen, da vi vet at professor Wille generøst sendte materiale til den nye hagen i Bergen. Vi vet ikke eksakt hvilke arter, bare at det var ganske mange. Muligens kan listen Brunchorst førte i protokollen fra 1901 vise til en forsendelse av planter som kom fra Tøyen, men dette har vi ingen dokumentasjon for. "Moes pil" kan ha vært blant de som ble sendt, men den som har overlevd, er som vi har sett, en annen enn den klassiske som lenge stod ved dammen nedenfor veksthusene i Botanisk hage i Oslo. Den kan også ha kommet hit som en stikling fra en annen kilde, men det er ikke sannsynlig at Brunchorst eller hans gartner Jacob Ørdal (1859–1948) har samlet den i naturen her vestpå. Den finnes kun på Østlandet.

Nå viser det seg at N. G. Moe har hatt en særlig interesse for denne gruppen av piletrær, og det ligger flere eksemplarer av slike i herbariene i Bergen, Oslo, Trondheim og Tromsø. Ifølge Artskart.no samlet han hvitpil ved Drammen i 1857 (BG S-84731) og

Oslo i 1872 (BG S-84732), og han fant gullpil ved Oslo både i 1865 (BG S-84733, TROM V-58724) og 1872 (TRH V-116815, O V-81457). Dessuten har han samlet grønnpil ved Eidsvoll i 1862 (O(NLH) V-686). Det er ikke utenkelig at han tok med både disse og flere arter til planteskolen på Tøyen, der de ble rotslått, og av disse kan Bergen ha fått et bidrag. Konklusjonen er at planter fra gartner Moes innsamlinger kan ha inngått i Brunchorsts opprinnelige beplantning, men at treet av i dag ikke kan ha vært en avlegger av den pilen i Oslo som har vært kalt Moes pil på Tøyen. Som vi ser av de registrerte herbarieeksemplarene etter Moe ovenfor, ligger de eldste innsamlingene representert i herbariet i Bergen (merket BG). Dermed er det svært sann-

Musehagen sett nordfra i 1902 med Brunchorsts bartrær (t.h.) og et buskas av piletrær (Salix). I forstørret utsnitt (oppe t.h.) ses at piletrerne har smale blad (ukjent fotograf, Brosings samling UBB Billedsamlingen).

Trippelpil (*Salix* × *pentandroides*) samlet av Torkel Lillefosse i Muséhagen 27. september 1908 og bestemt av ham til *Salix fragilis* (eksemplar i Hageberbariet, Milde, foto: Per Harald Salvesen).

synlig at Jørgen Brunchorst har kjent til disse artene og har bedt om å få materiale fra Tøyen. Dessverre er ikke noe om dette bevart i korrespondansen mellom ham og Nordal Wille på Tøyen, men de tegn vi har funnet, kan tolkes dithen. Så selv om vi ikke kan bevise hvor "Brunchorst pil" kom fra, mener vi den muntlige tradisjonen om at pilen kom fra Botanisk hage på Tøyen, kan ha noe for seg. Gartner N. G. Moe kan ha samlet morplanten, selv om en annen art på Tøyen er kalt Moes pil.

Dette er ikke det eneste treet vi har igjen fra Brunchorsts opprinnelige anlegg. Hvis vi ser nærmere etter i den delen av anlegget som er bevart i sin opprinnelige form, 'Gamlehagen', finner vi to gedigne barlinder (*Taxus baccata*, bilde s. 12) som ser ut som mulige kandidater. I Årsmeldingene finner vi imidlertid at det store hanntreet ble flyttet dit så sent som i 1929 fra Hans Tanks gamle hage i Kalfaret der det nok ble plantet på slutten av 1700-tallet (Moe 2018). Det er utvilsomt hagens eldste tre, men fantes altså ikke der i Brunchorsts tid. Annerledes med hunntreet som fantes der "fra gammelt av" da hanntreet ankom (Danielsen 1965). Størrelsen får en til å undre om den også kan være eldre enn hagen, kanskje helt tilbake til Klaus Fastings hageanlegg fra omkring 1790 (Moe 2018), skjønt plassen er utenfor det anlegget. Det fremstår

Pil til hodebry: trippelpil (*Salix ×pentandroides*) samlet av Per Wendelbo i Muséhagen 6. juni 1955 og bestemt av ham til *Salix fragilis ×pentandra* = *S. ×meyeriana*, for så ombestemme den til *Salix pentandra* i 1965 (eksemplar nr. 642/55 i Hageherbariet, Milde, foto: Per Harald Salvesen).

som merkelig at hunntreet ikke nevnes da hanntreet ble flyttet hit. Årsmeldingen sier kun: "Barlinden som blev plasert i havens avdeling for Coniferer ved den nordre fløi av den gamle museumsbygning, ser ut til å trives fortrinlig. Den er et hanntre som måler 1.36 i rundmål i brysthøide. Treets høide er ca. 10 m. og kronens diameter er 9 à 10 meter." (Nordhagen i Årsberetningen 1928–29, se s. 25).

Ingen andre trær i denne delen av hagen er beviselig fra Brunchorsts tid. Både bartrærne og de oretrærne som står der i dag, er yngre og ikke blant de som finnes i Brunchorsts liste fra 1901, men det finnes et skralt gammelt tre av gråor (*Alnus incana*) ved Overlege Danielsens vei som vi mener kunne være det treet som ble flyttet som liten busk fra Tysnes i 1900 (merket 'A' i kartet), og hvis hovedattraksjon var at det hadde en parasitterende skjellrot (*Lathraea squamaria*) på røttene. Brunchorst hadde i sin doktorgrad behandlet trær og busker som lever med symbiotiske mikroorganismer i knoller på røttene, som tindved (se Salvesen og Jørgensen 2018), og var opptatt av slike hel- og halvparasitter. I sine notater i protokollen fra 1901 skriver han til dels ganske utførlig om skjellrot han hentet til hagen (mer om dette i neste artikkel s. 28–29).

De to store barlindtrærne i 'Gamlehagen' mot Haakon Shetelig's plass. Hanntreet (t.v.) fra Hans Tanks hage i Kalfaret og hunntreet (t.h.) som sto der før 1929 (foto: Per Harald Salvesen 3. september 2019).

Ved Plantehuset og i hagens sørlige del finnes fortsatt eldre trær og busker som kan være fra Brunchorsts opprinnelige anlegg. Flere av dem mangler i Gullis opprinnelige kartotek, og vi er henvist til å tolke fotografier og spredte beskrivelser i årsmeldingene for å følge historien. PHS har dessuten forsøkt å bestemme alderen på trærne ved å ta ut vedprøver med såkalt kjernebor. Resultatene blir meddelt i neste artikkel, tabell 2, s. 23. Her nøyer vi oss med å peke på de artene det gjelder.

For det første står en stor sommerek (*Quercus robur*) i bakken nedenfor plantehuset. Den kan ses i bilder fra 1901 og framover, og vises tydelig i et foto fra 1928. Arten er ikke nevnt i Brunchorsts liste fra 1901. Av de artene som nevnes er det grunn til å merke seg gullregn (*Laburnum*). Det står i dag flere eksemplarer langs Olaf Ryes vei. De kan virke for unge til å være fra de opprinnelige plantingene, med mindre dette er rotskudd fra de originale trærne. Dette er meget mulig, for enkelte av eksemplarene har flere stammer som kommer opp av en gammel stubbe.

Brunchorst noterte også flere arter i rosefamilien. Dette er en viktig familie i norsk flora, og mange er trær. Særlig rogn og asal i slekten *Sorbus* har voldt hodebry for botanikerne, og vi har flere slike i vår flora som var gjenstand for betydelig interesse fra så

vel norske som svenske botanikere på Brunchorsts tid. I listen hans er følgende arter nevnt: *Sorbus aria*, *S. scandica*, *S. hybrida*, *S. aucuparia*, *S. do. var. fruct. dulc.* Det siste er en betegnelse for rogn med spiselige frukter, ikke en egen art. I flere fotografier fra 1901 kan små trær ses omkring bysten av Armauer Hansen i skråningen ned fra Plantehuset, slik vi også ser i et bilde fra like etter 1912 (neste side). Trærne står i avdeling 9 etter kartet som gartner John Gulli laget i 1930, og utgjorde en viktig del av Brunchorsts utstilling av rosefamilien. Det er verdt å merke seg at Brunchorst ikke nevner tarmvriasal (*Sorbus torminalis*), som står i bakken i dag, og heller ikke et gammelt eksemplar av hagtorn (*Crataegus monogyna*). De kan være tilkommet senere ved etterfølgeren Jens Holmboes supplerende beplantninger. Derimot stod den av Brunchorst omtalte *Mespilus germanica*, ekte mispel, på hjørnet nedenfor eika inntil ca. 1980.

Det kan synes som om der ikke er noen andre trær som sikkert er plantet av Brunchorst, men vi vet om noen store busker som er fra hans plantning. Disse kan være av dem Brunchorst selv beretter i Årsmeldingen 1898 at han fikk fra sin mors hage. Hans mor Emma Wesenberg (1837–1919) var blitt enke i 1864 og giftet seg om med kjøpmann Gerhard Stoltz d.e. (1833–1907). Sistnevnte hadde planteskole i Sandviken og tilbød *Rhododendron*, *Azalea* og andre prydbusker for salg i årene 1887–1899, bl.a. den nymotens 'Cunningham's White', som ble introdusert på mar-

Plantehuset ses knapt bakom de største trærne, sommereik (*Quercus robur*, (t.h.) og tarmvriasal (*Sorbus torminalis*, t.v.), fra den eldste beplantningen (foto: Per Harald Salvesen, 3. september 2019).

Plantehuset mellom 1912 og 1915. I bakken nedenfor ses et større antall små trær i rosefamilien, de aller fleste rogn og asal i slekten Sorbus. Armauer Hansens byste som sto her, ble flyttet etter hans død i 1912, men en kan fortsatt skimte merket i plenen foran trærne i fremste rekke til venstre i bildet (ukjent fotograf, Universitetsmuseets fotoarkiv).

kedet i Storbritannia ca. 1850 ifølge Cox & Cox 1988 (Jørgensen 2003). Knut Fægri (hennes dattersønn) har fortalt at ved begravelsen hennes i 1919 var kisten dekket av 'Cunningham's White'. Denne sorten er fremdeles en av dem vi finner ved gjerdet på hjørnet mot Harald Hårfagesgate (bilde s. 16), og derfor en sikker rest etter Brunchorsts opprinnelige beplantning, og dertil en med en uvanlig personlig tilknytning til ham. Ytterligere belegg for denne beplantningen finnes på et bilde fra 1901 (motstående side) der vi ser de unge plantene på hjørnet. Dessuten legger vi merke til noen planter av *Aralia elata* (høstaralia) og *Kalopanax septemlobus* (mongolaralia) litt lenger oppover langs Olaf Ryes vei. Førstnevnte finnes fremdeles og den er plassert korrekt etter Englers system (Engler 1898, se bilde s. 45). Dette er sikkert den planten Brunchorst i sin protokoll angir som *Dimorphanthus mantchuricum* (= *mandschuricus*), plantet i 1898 og blomstrende første gang i 1901.

Det er altså ikke meget igjen av Brunchorsts beplantning, men det viktigste er at vi fremdeles kan ane det system som han forsøkte å plante etter. Brunchorst var egentlig plantefysiolog, men hadde også studert systematikk i Berlin (Salvesen 2015) der han blant andre hadde A. W. Eichler (1839–1887) som lærer. Dennes system dannet basis for det nye systemet som hans etterfølger Adolf Engler (1844–1930) publiserte akkurat på den tiden Brunchorst slet med å plassere systemet i sin nye botaniske hagen (figur s. 6). Mer om dette i neste artikkel i dette nummer (s. 17, se tabell 4 & 5 s. 81).

Muséihagen sett fra hjørnet av Harald Hårfagres gate, antakelig sommeren 1901. Buskene i forgrunnen like bakom gjerdet er nyplantet Rhododendron. Lenger bak en gruppe med høstaralia (Aralia elata) og mongolaralia (Kalopanax septemlobus) plantet 1898 (ukjent fotograf, UBB Billedsamlingen, ubb-bs-ok-10862-002).

Avslutningsvis må vi tilbake til "Brunchorsts pil". Den er som vi har sett et minne om Muséihagens tidligste historie, om botanikerne og gartnerne på slutten av 1800-tallet. Dessuten – og ikke minst – er den et minne om hagens grunnlegger, Muséets første botaniker og direktør, Jørgen Brunchorst. Den er i tillegg et vakkert og særpreget tre som er sjeldent i vår flora, den er lett å formere og hurtigvokstende, og har til alt overmål også en ubetinget fordel i disse tider, da forvilling av hageplanter er blitt en politisk sak og mange gamle prydplanter er havnet på den såkalte "svartelisten": Den setter ikke rotskudd, er hannlig og dermed steril, og sprer seg ikke med frø. Vi anbefaler den derfor oppformert og brukt i parker og hager. Der vil ikke minst bier og humler ha glede av dens pollen og nektar.

Litteratur

- Borgen, L. 2014. – *Botanisk Hage 1814–2014. Historien om en hage.* – Forlaget Press, Oslo, 335 s.
- Cox, P. & Cox, K. N. E. 1988. – *Encyclopedia of Rhododendron hybrids.* – Batsford, London.
- Danielsen, A. 1965. – Barlind. Godbiter fra samlingene. – *Bergens Tidende* 2. oktober 1965.
- Elven, R. & Fremstad, E. 2018. – Salix – vier, selje og pil i Norge. – *Gunneria* 82, 715 s.
- Engler, A. 1898. – *Syllabus der Pflanzenfamilien.* – Berlin, 214 s.

Rhododendron-beplantningen fra 1898 på hjørnet av Harald Hårfagres gate idag (foto: Per Harald Salvesen 22. mai 2018). Innfelt: 'Cunningham's White' fotografert i Knut Fægri's hage i Sandviken, en stiklingsplante formert fra originalen ved Frydenlund (foto: Gerd Jørgensen).

- Jørgensen, P. M. 2003. – Rhododendronbyen Bergen i historisk perspektiv. – *Lapprosen* 6: 36–38.
- Meikle, R. D. 1964. – Salix. – s. 41–63 i *Flora Europaea*, vol. I.
- Moe, D. 2018. – *Byens glemte hager. Bergen – en innfallsport for hagekunst 1276–1900*. – Fagbokforlaget, Bergen.
- Salvesen, P. H. (red.) 2015. – *Muséhagen i Bergen. Levende botanikk i over hundre år*. – Universitetsmuseet i Bergen og Skald forlag, 192 s.
- Salvesen, P. H. & Jørgensen, P. M. 2018 – Tindved (*Hippophaë rhamnoides*) i Muséhagen. – *Årringen 2016–2017* (21–22): 187–198.
- Schübeler, F. C. 1886. – *Viridarium norvegicum*. – Bd. I, Christiania.